

Економіка

УДК 330.341.1:
62.001.7;338.24.01

© 2024

НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК АГРОВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

В.А. Вергунов

*доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН
Національна академія аграрних наук України
вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9, м. Київ, 01010, Україна
e-mail: transfnaas@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5476-4845*

Надійшла 03.04.2024

Мета. Висвітлити основні результати наукових досліджень з питань інноваційного розвитку та трансферу технологій у мережі науково-дослідних установ (НДУ) регіонального рівня і державних підприємств дослідних господарств (ДПДГ) Національної академії аграрних наук України за 2021 – 2023 рр. та запропонувати шляхи розвитку на 2024 – 2025 рр. **Методи.** Для поповнення кейсу проєктів інноваційного напрямку та трансферу технологій використовували методи системного аналізу й узагальнення інформації. Проводили сценарний аналіз умов використання інноваційного потенціалу установ аграрної науки в умовах європейської інтеграції. **Результати.** Проаналізовано основні результати наукових досліджень з питань інноваційного розвитку та трансферу технологій у мережі НДУ регіонального рівня та ДПДГ НААН за 2021 – 2023 рр. Запропоновано заходи щодо розвитку інноваційної діяльності на період 2024 – 2025 рр. **Висновки.** На підставі результатів аналізу інноваційної діяльності установ НААН регіонального рівня сформовано методичну базу, що охоплює всі аспекти інноваційного розвитку і створює передумови для розроблення механізмів їх реалізації. Отримані результати можуть слугувати науково-організаційною основою для подальшого інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційна діяльність, трансфер технологій, Національна академія аграрних наук України.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agroviznyk202404-10>

У провідних країнах світу формування інноваційної системи розвитку є стратегічним напрямом перспективного зростання. Широке впровадження інновацій сприяє

підвищенню продуктивності праці, економії ресурсів, скороченню витрат та зниженню собівартості виробництва й переробки аграрно-продовольчої продукції, нарощу-

ванню обсягів і, як наслідок, підвищенню ефективності агропромисловості, що впливає на залучення інвестицій [1, 2].

Інноваційні розробки і дослідження є невід'ємною частиною діяльності як багатопроектних НДУ регіонального рівня, так, звісно, і ДПДГ. Їх основні завдання полягають у виконанні спеціальних наукових досліджень для потреб економічного зростання АПК регіонів, адаптації завершених розробок спеціалізованих наукових установ до конкретних ґрунтово-кліматичних умов, комерціалізації та капіталізації наукових розробок з інноваційним потенціалом, організації їх широкого впровадження в агроформуваннях регіонів та у науково-консультаційному супроводі впроваджених розробок.

Щоправда, інноваційні процеси в аграрному секторі економіки України через недостатню державну підтримку розвитку науково-технологічної сфери ще не набули належних масштабів. Кількість підприємств, переведених на інноваційний шлях розвитку, становить менш ніж 15 відсотків. Інвестиції в основний капітал сільського господарства України становлять менше 230 грн у розрахунку на один гектар, тоді як, наприклад, у Польщі цей показник перевищує 230 євро.

В останні роки аграрна галузь економіки України формує близько 50% бюджетних надходжень і понад 30% надходжень від експорту. Проте рівень технологічного забезпечення в ній ще не відповідає світовим стандартам. Курс на підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва за рахунок впровадження інноваційних технологій, модернізації інфраструктури і залучення інвестицій у базові сектори АПК потребує докорінних змін в організації наукових досліджень [3].

Маючи у своєму розпорядженні значні земельні ресурси, конкурентоспроможні наукові доробки, НДУ НААН спроможні забезпечити свої науково-господарські потреби на рівні не менш як 2 грн позабюджетних коштів на 1 грн бюджетних за умови підвищення ефективності науково-інноваційної діяльності та вдосконалення системи управління експериментальною базою [3–5].

Координація інноваційної діяльності в АПК регіонів упродовж років незалежності

України здійснювалася за різними схемами. Найбільш ефективною співпраця суб'єктів інноваційної діяльності виявилася, коли за ініціативи Мінагропроду України, Української академії аграрних наук (нині — НААН) та Національного аграрного університету (нині — Національний університет біоресурсів і природокористування України) у 1998 р. спільним наказом на базі обласних сільськогосподарських дослідних установ Академії були створені регіональні центри наукового забезпечення агропромислового виробництва, до складу яких увійшли наукові, освітні та проектно-технологічні установи регіонів.

Статистичні дані за останні три роки свідчать про певний спад інноваційної активності НДУ НААН. Зрозуміло, що головною причиною цього є жорстока агресія росії, яка призвела до обмеження внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування інновацій та неможливості їх швидкої мобілізації, значного падіння рівня інвестиційної привабливості аграрної галузі [6].

На розв'язання проблем розвитку інноваційної діяльності спрямовано окремі завдання у межах галузевих програм наукових досліджень НААН, а також програма наукових досліджень на 2021–2025 рр. «Використання потенціалу аграрної науки для інноваційного розвитку галузей агропромислового виробництва України» («Інноваційний розвиток»). Реалізація останньої програми передбачає створення методичної бази щодо ведення інноваційної діяльності в АПК, забезпечення трансферу інновацій в агропромислове виробництво [7].

Мета досліджень — аналіз інноваційної активності наукових установ НААН регіонального рівня, дослідження стану впровадження ринково затребуваної наукоємної продукції та пошук шляхів удосконалення такої діяльності.

Матеріали і методи досліджень. Проведення маркетингових досліджень в різних ґрунтово-кліматичних зонах супроводжувалося системним аналізом та узагальненням інформації для поповнення банку даних завершених наукових розробок (новацій), науково-консультаційних та інформаційних послуг — для активного їх освоєння в агропромисловому виробництві. Проводили

сценарний аналіз умов інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку вітчизняного АПК в умовах євроінтеграції з урахуванням теорії конкурентних переваг.

Результати досліджень. Виконання завдань програми наукових досліджень «Інноваційний розвиток» НААН у 2021–2024 рр. здійснюють 27 наукових установ-співвиконавців. За 5 завданнями фундаментальних досліджень програми в 2023 р. підготовлено 3 монографії, 3 бази даних, 5 брошур, 14 інших видів наукової продукції. За 38 завданнями прикладних досліджень програми в зазначеному році розроблено 195 рекомендацій, 25 технологій, 15 баз даних, підготовлено до друку чи надруковано 35 монографій, отримано 32 патенти.

Зокрема, розроблено методичні рекомендації: «Основні підходи оцінювання економічної ефективності впровадження селекційно-насінницьких інновацій у сільгосп підприємствах» (Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН); «Теоретико-методологічні основи інноваційної діяльності» (Інститут сільськогосподарства Північного Сходу НААН); «Інформаційно-комунікаційні технології у діяльності Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН» (Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН).

У рамках виконання програми Інститутом сільськогосподарства Степу НААН визначено, що з метою активізації інноваційної діяльності в аграрній сфері важливо реалізувати такі заходи:

- удосконалити діючу нормативно-правову базу, що регулює процеси впровадження інновацій аграрного спрямування;
- запровадити систему державної підтримки сільськогосподарських підприємств, що займаються інноваційною діяльністю;
- створити дієву систему інформаційно-консультаційного забезпечення інноваційної діяльності в АПВ;
- організувати вивчення попиту на інноваційні розробки аграрного спрямування, що дасть можливість формувати замовлення на наукові дослідження та кінцеву інноваційну продукцію;
- запровадити статистичну звітність щодо здійснення інноваційних заходів в аграрно-

му секторі, що сприятиме визначенню рівня інноваційних процесів в АПВ та дасть змогу розробляти цілеспрямовані заходи стосовно їх регулювання.

Науковці Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН наголошують, що рушійною силою підвищення ефективності виробництва та необхідною умовою успішного розвитку агропромислових підприємств є їх інноваційний розвиток. Здійснено комплексний аналіз ринку конкурентоспроможних інновацій, їх моніторинг в аграрному виробництві. Вивчено нагальну потребу сільськогосподарських товаровиробників в науково-технічних розробках в умовах воєнного стану та їх участь у формуванні замовлень на виробництво інноваційної продукції. Для умов Північно-Східного регіону України розроблено методичні рекомендації «Теоретико-методологічні основи інноваційної діяльності».

У Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН розроблено логічні моделі системи інформаційного забезпечення вітчизняного агропромислового виробництва на основі сформованої концепції та за існуючих інституційних форм і проведено аналіз їх економічної ефективності; окреслено шляхи оптимізації цих моделей з погляду досягнення максимальних критеріїв функціональності та економічної доцільності; підготовлено брошуру «Удосконалення інституційних форм управління інформаційним забезпеченням інноваційного розвитку галузей агропромислового виробництва» [8].

У 2023 р. науковими установами-співвиконавцями програми завершено випробування та адаптацію до ґрунтово-кліматичних умов 255 наукових розробок, у тому числі в галузі землеробства — 20, рослинництва — 198, зоотехнії — 29, аграрної економіки — 8.

Зокрема, Буковинською ДСГДС Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН випробувано елементи системи удобрення сорго цукрового як сировини для виробництва різних видів палива. При її застосуванні врожайність цієї культури досягає 40 т/га зеленої маси, або 11 т/га абсолютної сухої маси. У разі її використання як сировини для виробництва біопалива вихід біоетанолу становить 2720 л/га,

енергії — 84 ГДж/га; економічна ефективність зростає до 3,2 тис. грн/га.

Одеською ДСГДС Інституту кліматично орієнтованого сільського господарства НААН випробувано систему удобрення гороху підзимової сівби, адаптованої до кліматичних змін Південного Степу. Отримано урожай гороху підзимової сівби 4,32 т/га (на контролі — 2,95 т/га, чистий додатковий прибуток становить 3820 грн/га).

В Інституті сільського господарства Полісся НААН випробувано екологічно безпечний метод захисту агроценозу хмеленасаджень від шкочинних об'єктів. Це дає можливість отримати додатково 0,47 т/га продукції хмелярства, 165–270 тис. грн прибутку залежно від сорту культури з рівнем рентабельності 86–137%.

Науковцями Інституту олійних культур НААН проведено випробування гібрида ріпаку озимого Галіан харчового напрямку використання: досягнута урожайність — майже 4,6 т/га, вміст олії — до 45%; рівень гетерозису становить 20%.

В Інституті овочівництва і баштанництва НААН випробувано альтернативні технології виробництва овочевих культур. У разі застосування смугового вирощування овочевих культур забезпечується повна технологічність усіх виробничих процесів. Економічний ефект досягає 67 тис. грн/га.

Загалом було впроваджено 282 розробки в 569 агроформуваннях.

Науковцями Інституту сільського господарства Степу НААН впроваджено моделі

високопродуктивних екологічно збалансованих короткоротаційних сівозмін з ринковою орієнтацією в підпорядкованому ДП «ДГ «Елітне». Продуктивність сівозмінної площі — на рівні 6,33 т/га за зерновими одиницями, 6,90 т/га — за кормовими одиницями та 0,83 т/га — за перетравним протеїном. Додатковий чистий прибуток від впровадження моделі становить 2,1 тис. грн/га.

Інститут сільського господарства Північного Сходу НААН бере активну участь у виконанні затвердженої обласною радою «Стратегії відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022–2024 роки». За рахунок реалізації Стратегії у 2023 р. в аграрному секторі області було забезпечено урожайність, вищу від середньої по Україні: пшениці — на 26%, ріпаку — на 23%, гороху — на 26%, соняшнику — на 8%.

Науковцями Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН впроваджено інвестиційно-інноваційну модель розвитку польового кормовиробництва в умовах змін клімату в ФГ «Мельничукове». В результаті втрати урожаю було зменшено на 20%; економія матеріально-технічних ресурсів на 1 га зросла на 15–18%, а продуктивність тварин — на 10–12%.

Загальні кількісні показники діяльності з трансферу технологій та комерціалізації наукової і науково-технічної продукції науково-дослідних установ в цілому по Академії за 2020–2023 рр. подано в табл. 1.

Обсяги інноваційної діяльності можна оцінити за двома основними показниками:

1. Інноваційна діяльність установ НААН (2020–2023 рр.)*

Результати діяльності з трансферу технологій та використання ОПІВ**	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Впроваджено науково-технічної продукції, одиниць	576	316	264	282
Кількість агроформувань, в яких здійснювалося впровадження	707	441	492	569
Кількість укладених договорів на впровадження інновацій	752	781	291	590
Отримано коштів від впровадження інновацій, тис. грн	33884,5	24259,6	18122,6	34735,64
Кількість ліцензійних договорів на використання ОПІВ	920	994	740	593
Отримано коштів у результаті комерціалізації наукової та наукоємної продукції, тис. грн	47156,2	42868,9	25896,6	25541,3

*Джерело: річні звіти про діяльність НААН за 2020–2023 рр.
** ОПІВ — об'єкти права інтелектуальної власності.

обсяги трансферу технологій (кількість впроваджені науково-технічної продукції, кількість агроформувань, в яких здійснювалось впровадження, кількість укладених договорів на впровадження інновацій і сума отриманих коштів від впровадження) і темпи комерціалізації наукової та наукоємної продукції (кількість укладених ліцензійних договорів на використання ОПВ і сума отриманих коштів від реалізації наукової та наукоємної продукції). Співставляючи показники обсягів виготовленої установами наукової і науково-технічної продукції з обсягами її комерціалізації та впровадження в агропромислове виробництво, можна дійти висновку, що можливості установ Академії з розвитку інноваційної діяльності ще далеко не вичерпані. Водночас аналіз обсягів впровадження технологій за роками свідчить, що темпи впровадження інновацій спадають, а кількість ліцензійних договорів зменшується.

Важливою складовою діяльності наукових установ НААН регіонального рівня є науково-консультаційний та інформаційний супровід трансферу технологій. Його мета полягає у створенні умов для широкого впровадження завершених наукових розробок в агропромислове виробництво регіонів, пропаганда досягнень вітчизняної аграрної науки та підвищення знань сільськогосподарських фахівців до рівня, що забезпечує кваліфіковане впровадження інновацій.

Серед науково-консультаційних та інформаційних заходів найпоширенішими є

науково-практичні конференції з питань інноваційного розвитку галузей АПК, виставки-ярмарки, дні поля, круглі столи, наукові консультації, навчання фахівців АПК на базі наукових установ в осінньо-зимовий період, підготовка і розповсюдження науково-методичних рекомендацій та інформаційних листів, виступи по радіо і на телебаченні (табл. 2).

Щороку впродовж осінньо-зимового періоду системою навчання та підвищення кваліфікації сільськогосподарських працівників охоплюється близько 10 тис. керівників і спеціалістів агропромислової сфери. Тематика занять включає: освоєння новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур, утримання та годівля сільськогосподарських тварин, прибуткове ведення галузей аграрного виробництва.

Зокрема, Інститутом сільського господарства Північного Сходу НААН проведено науково-практичний семінар: «Коноплі посівні та їх роль у відновленні України», основною метою якого було розкриття цінності конопель посівних як надзвичайно важливої для України стратегічної сільськогосподарської культури. У заході взяли участь близько 100 учасників з 14 областей.

У регіонах на базі обласних і міжрайонних науково-технологічних демонстраційних полігонів, створених науковцями Академії, регулярно проводяться дні поля, на яких презентуються кращі сорти і гібриди сільськогосподарських культур та технології їх вирощування.

2. Заходи з науково-консультаційного та інформаційного супроводу трансферу технологій в АПК України, проведені в 2020 – 2023 рр.

Захід	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Науково-практична конференція	631	502	430	603
Виставка-ярмарок	248	112	57	196
День поля	74	88	28	69
Круглий стіл	226	432	122	659
Консультація	32539	38700	23100	29100
Навчання фахівців АПК	15844	12800	9000	10000
Рекомендація	2249	1904	586	1342
Демонстраційний полігон	200	200	114	118
Виступ по радіо	120	65	57	33
Виступ на телебаченні	134	104	86	80

*Джерело: річні звіти про діяльність НААН за 2020–2023 рр.

За підсумками науково-дослідних робіт, здійснюваних установами НААН, підготовлено до друку Каталог завершених розробок, які рекомендуються для впровадження насамперед в агропромислове виробництво України (табл. 3). До Каталогу включено інноваційні розробки та продукти, які є актуальними в контексті підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції і мають підвищений попит у товаровиробників. Такі каталоги вже готувалися Відділенням наукового забезпечення інноваційного розвитку і видавалися у 2017 та 2020 рр.

Переважаюча частина представлених у каталозі розробок — винаходів, корисних моделей, перспективних промислових зразків, сортів та гібридів сільськогосподарських рослин, порід і типів сільськогосподарських тварин — захищена охоронними документами. Порівняння Каталогів 2017, 2020 та 2024 років свідчить про збільшення кількості таких розробок за всіма напрямками. Проте найсуттєвішим є збільшення за галузями землеробства, рослинництва, харчової і переробної промисловості.

У результаті виконання завдань програми «Інноваційний розвиток» отримано наукову продукцію теоретичного та практичного спрямування. Інноваційна продукція, розроблена науковими установами — співвиконавцями програми, призначена для сільськогосподарських підприємств різних форм власності: приватних, колективних, господарських товариств, домашніх господарств. Її особливість — висока економічна ефективність. Йдеться насамперед про новітні технології вирощування сільськогосподарських культур, нові сорти

рослин, які за рахунок підвищення урожайності і кращої адаптації до місцевих природно-кліматичних умов, стійкості до хвороб дають змогу знизити собівартість кінцевої продукції.

Загалом у рамках виконання завдань програми проводився аналіз стану збереження та інноваційного розвитку вітчизняного АПВ в умовах російсько-української війни, що спричинила зниження кількісних показників. Одержані практичні результати є вагомим внеском у створення наукових засад інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки і формування ринкової інфраструктури в АПК на регіональному рівні.

Каталоги завершених науково-дослідних розробок для впровадження в агропромислове виробництво, що періодично формуються в Академії, призначені насамперед для керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств, науковців, освітан, проте їх можуть використовувати всі, хто зацікавлений у підвищенні ефективності аграрного виробництва за рахунок впровадження інновацій, у тому числі й закордонні інвестори.

Аналіз стану інноваційної діяльності науково-дослідних установ НААН свідчить про необхідність розроблення системи вимірювання рівня їх інноваційної активності. Основою такої системи має стати індекс інноваційної активності, що обчислюється за певним алгоритмом для кожної НДУ та ДПДГ. Для ДПДГ такий індекс може визначитися як співвідношення обсягів виробленої інноваційної продукції до загального обсягу виробленої продукції в грошовому виразі. Господарство вважається інноваційно активним, коли значення індекса більше за 0,5.

3. Інноваційні розробки наукових установ НААН, що включені до Каталогу розробок, рекомендованих для впровадження у виробництво

Галузь АПВ	2017 р.	2020 р.	2024 р.
Землеробство	54	106	173
Рослинництво	56	33	132
Зоотехнія	49	47	49
Ветеринарна медицина	15	14	13
Аграрна економіка і продовольство	6	16	53
Інноваційний розвиток	31	32	36
Разом	211	248	456

Для НДУ індекс інноваційної активності має розраховуватися за складнішим алгоритмом, що включає: співвідношення обсягів фінансування наукових досліджень за програмою «Інноваційний розвиток» до обсягів фінансування наукових досліджень НДУ в цілому; співвідношення кількості суб'єктів господарювання, в яких здійснюється трансфер технологій, до їх загальної кількості в регіоні; співвідношення обсягів залучених до спецфондів НДУ коштів до загальних обсягів бюджетного

фінансування наукових досліджень НДУ.

Визначивши індекс інноваційної активності НДУ та ДПДГ, можна розробити механізми активізації інноваційної діяльності. На часі розроблення та узгодження з обласними державними адміністраціями програм інноваційного розвитку АПК регіонів, поліпшення співробітництва міжрегіональних наукових центрів НААН із регіональними органами влади, громадськими організаціями та суб'єктами аграрного бізнесу.

Висновки

В державі є потреба в розширенні спектра досліджень, пов'язаних з отриманням інноваційних розробок щодо відновлення її ґрунтового покриття як основи сільського господарства, пошкодженого внаслідок воєнних дій. Доцільно створити в Академії єдиний реєстр інноваційних продуктів, розробити відповідні положення та рекомендації щодо їх впровадження в розрізі регіонів.

Особливу увагу варто приділити таким організаційним формуванням в мережі НААН, як галузеві науково-виробничі об'єднання. Потребують розв'язання з урахуванням зарубіжного досвіду проблеми удосконалення механізмів захисту

інтелектуальної власності та ліцензійної діяльності в системі аграрної науки. Враховуючи принципи сучасної децентралізації, потрібно сприяти пожевлению діяльності обласних державних сільськогосподарських станцій, розвитку сільськогосподарського дорадництва. Діяльність установ регіонального рівня має стати предметом постійного моніторингу зі сторони Президії НААН та її галузевих відділень. Запропоновані заходи сприятимуть суттєвому збільшенню обсягів інноваційної діяльності в аграрній сфері на регіональному рівні та підвищенню іміджу Національної академії аграрних наук України.

Verhunov V.

National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, 9 Mykhaila Omelyanovicha-Pavlenka Str., Kyiv, 01010, Ukraine: e-mail: transfnaas@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5476-4845

Scientific and innovative development of agricultural production of Ukraine: state and prospects

Goal. To highlight the main results of scientific research on innovative development and technology transfer in the network of research institutions (RI) at the regional level and state enterprises of experimental farms (SEEF) of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (NAAS) for 2021–2023 and to propose ways of development for 2024–2025. **Methods.** Methods of system analysis and generalization of information were used to replenish the case of innovative projects and technology transfer. They conducted a scenario analysis of the conditions for using the innovative

potential of agricultural science institutions in the conditions of European integration. **Results.** The main results of scientific research on the issues of innovative development and transfer of technologies in the network of RI of the regional level and SEEF of NAAS for 2021–2023 were analyzed. Measures for the development of innovative activities for the period 2024–2025 were proposed. **Conclusions.** Based on the results of the analysis of the innovative activity of regional-level institutions of NAAS, a methodological base was formed that covers all aspects of innovative development and creates prerequisites for the development of mechanisms for their implementation. The obtained results can serve as a scientific-organizational basis for further innovation-investment development of agrarian science.

Key words: *innovative development, innovative activity, technology transfer, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine.*

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202404-10>

Бібліографія

1. Довба І.В. Механізм розроблення і реалізації стратегії інноваційного розвитку регіону. *Вісник ХДУ. Серія Економічні науки*. 2018. Т. 4. № 30. С. 38–41
2. Дем'яненко С.І. Інноваційне зростання — основа стабільності агропромислового комплексу. *Наука та інновації. Сільськогосподарські і аграрні технології*. 2005. Т. 1. Вип. 1. С. 87–98. DOI: 10.15407
3. Гадзало Я.М., Гладій М.В., Саблук П.Т. Аграрний потенціал України: напрями розвитку: монографія. Київ: Аграрна наука, 2016. 332 с.
4. Зведений короткий звіт головної установи про результати науково-дослідних робіт за програмою наукових досліджень НААН № 41 «Використання потенціалу аграрної науки для інноваційного розвитку галузей агропромислового виробництва України («Інноваційний розвиток»)» за 2023 р. Київ, 2023. 164 с.
5. Вергунов В.А. Національна академія аграрних наук України: історична ретроспектива до інноваційного розвитку. Київ: ФОП Д.Ю. Корзун, 2021. 64 с.
6. Шубравська О.В., Молдован Л.В., Пасхавер Б.Й. та ін. Інноваційні трансформації аграрного сектору економіки: монографія; за ред. О.В. Шубравської. Київ, 2012. 496 с.
7. Зубець М.В., Тивончук С.О. Наукові основи розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах (теорія, методологія, практика). Київ: Аграрна наука, 2006. 480 с.
8. Звіт про діяльність Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН за 2023 рік. Київ: Аграрна наука, 2024. 608 с.